

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стебельський Б. Юрій Липа // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / Упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. - Львів, 2000. - С. 207; 2. Лужицький Г. Письменник-мислитель // Вказаний збірник. - С. 211; 3. Марочкін В. "Ех, виорю небо орлами" // Вказаний збірник. - С. 225; 4. Кіндратович П. До теми "Юрій Липа - теоретик українського націоналізму" // Вказаний збірник. - С. 206; 5. Липа-Гуменецька М. Юрій Липа // Вказаний збірник. - С. 12; 6. Череватенко Л. "Господь міцним мене створив і душу дав нерозділему" // Вказаний збірник. - С. 222; 7. Липа Ю. "Велика ціль - річ, більша від людини" (Леонід Череватенко. "Яснозбройний Юрій") // Дніпро. - 2000. - № 5-6. - С. 3; 8. Кіндратович П. Вказана праця. - С. 206; 9. Барладяну-Бирладник В. Геополітичні погляди Юрія Липи // Юрій Липа: голос доби і приклад чину: збірник наукових праць / Т.Салига та ін.; Львівський національний ун-т Івана Франка. - Львів, 2001; 10. Астаф'єв А. Континуальність як модель національної історії (Нарис з історіософії українського радикального націоналізму) // Молода нація: Альманах. - К.: Смолоскип, 2001. - № 1. - С. 5-41; 11. Мадіссон В., Шахов В. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник. - К., 2003; 12. Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / Упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. - Львів, 2000; 13. Липа Ю. Призначення України. - Львів. - 1992; 14. Липа Ю. Призначення України. - К., 1997; 15. Астаф'єв А. Вказана праця. - С. 23-24; 16. Липа Ю. Призначення України. - К., 1997. - С. 97; 17. Там само. - С. 100; 18. Там само. - С. 13; 19. Там само. - С. 13, 20. Там само. - С. 11; 21. Там само. - С. 2; 22. Там само. - С. 15; 23. Там само. - С. 16; 24. Там само. - С. 18; 25. Мадіссон В., Шахов В. Вказана праця. - С. 59; 26. Липа Ю. Розподіл Росії. - Нью-Йорк, 1954. - С. 55; 27. Липа Ю. Розподіл Росії. - С. 28; 28. Там само. - С. 55; 29. Там само. - С. 65; 30. Стебельський Б. Вказана праця. - С. 208; 31. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. - К., 1999. - С. 263; 32. Липа Ю. Призначення України. - К., 1997. - С. 232.

Ю.О. Ніколаєць

СТАВЛЕННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ ДО ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Радянське керівництво завжди з підозрою ставилося до інтелігенції, відносячи до її членів передовсім осіб, які мислили своїм власним розумом. У роки існування радянської влади слово "інтелігент" вживалося найчастіше не у значенні "людина, яка займається переважно розумовою діяльністю", а як "особа, що зазнається" або "людина, яка виконує якусь роботу, несумісну із нагальними потребами". Негативне ставлення до інтелігенції як до суспільного прошарку було викликано побоюванням радянського керівництва, більшість членів якого були малоосвіченими людьми, що представники інтелігенції негативно будуть сприймати невважені дії радянської влади і підриватимуть своїми висловлюваннями та висновками довіру інших людей до неї. Таке ставлення до неї збереглося і в роки Другої світової війни. Однак у цей час радянська влада неминуче повинна була співпрацювати із людьми розумової праці для створення нових видів озброєння, для створення літературних патріотичних творів, які б надихали бійців Червоної Армії та працівників у тилу на нові подвиги. Діяльність радянської інтелігенції під час війни знайшла своє відображення у працях М.В.Демченка, М.В.Ковалю, В.Ю.Короля, О.Є.Лисенка, І.Т.Муковського та інших українських дослідників.¹ Віддаючи належне їхнім науковим здобуткам, варто було б звернути увагу на те, як ставилися різні прошарки української інтелігенції до початку війни із німецько-фашистськими загарбниками.

Велике значення під час війни мала ідеологічна боротьба. Головну роль у ній відігравали представники розумової праці, які створювали твори про війну, показуючи її події у вигідному для комуністичної партії світлі. У останні передвоєнні роки війна із фашизмом загалом не видавалася чимось таким, що може поставити на карту саме існування Радянського Союзу. Як згадував К.Симонов, передбачати, що на початку війни доведеться слухати гуркіт гармат на околиці Москви та бачити бої на вулицях Сталінграду, він не міг. Значне місце у думках, висловлених у віршах та прозі, займала думка про те, що під час війни народ Німеччини виступить проти фашизму. Ця віра була характерна для частини радянських людей, що жили тоді. Успіхи німецької військової машини у 1939-1941 рр. викликали співчуття до тих, кому вони завдавали поразок. З іншого боку, успіхи німців викликали тривогу за майбутнє.²

Після початку війни з вермахтом у радянській літературі стали переважати публіцистика, фронтові оповідання, нариси, невеликі повісті, у яких письменники, швидко реагуючи на події дня, намагалися показати велич Радянського Союзу, його героїчну історію, подвиги солдатів та офіцерів Червоної Армії на фронтах. Поруч із художньою публіцистикою на перше місце висунулась поезія. Діячі радянського кіно основну увагу приділяли кінохроніці, репортажам, публіцистичним документальним фільмам. На початку війни у діючу армію було направлено більше 100 знімальних груп/ Евакуйовані українські кіностудії (Київська - до Ашхабаду, а Одеська - до Ташкента) брали участь у створенні короткометражних фільмів, що виходили на екрани у складі кінозбірок. Для того, щоб викликати у радянських людей шоту ненависть до загарбників, кінооператори та особи, що створювали різного роду листівки, намагалися якомога ширше описувати злочини окупантів. Так, директивами радянських урядовців прямо наказувалося створювати листівки, які б описували звірства німців на окупованих територіях.⁴ Тільки видавництво "Радянська Україна" з червня 1941 р. до кінця 1942 р. видало близько 400 листівок тиражем у 19210000 примірників. Окремим тиражем було видано 370 номерів спеціальних газет-листівок "Комуніст" та "Радянська Україна" тиражем у 25430000 примірників. З червня 1941 р. по 1 травня 1944 р. видавництво "Радянська школа", "Радянський письменник" та видавництво Академії наук УРСР видали 546 різних листівок загальним тиражем 326160000 примірників/ Однак така політика мала і зворотний бік. Описи звірств, що їх чинили німецько-фашистські війська на окупованих територіях, посилювали страх населення перед завойовниками. В результаті при відступі Червоної Армії це нерідко викликало, з одного боку, панічну втечу частини цивільного населення, а з іншого - озлоблення тих, хто не міг виїхати. Як свідчили радянські воїни, що виходили з ворожого оточення, такі люди були переконані, що їх спеціально залишають на поталу ворогові.⁶

Мобілізації зусиль народу на відсіч ворогові сприяла діяльність композиторів. У музиці найбільш розповсюдженим жанром стала патріотична пісня. Однак частина пісень, які користувалися популярністю під час війни, були написані на замовлення радянського керівництва ще перед початком бойових дій у рамках підготовки до нової військової кампанії на Заході.⁷ Найбільш розповсюдженим видом творчості художників став плакат, де зображувалися сцени розгрому ворога. Театри почали ставити спектаклі переважно на військову тематику. Важливою частиною творчої діяльності театральних колективів стала концертна діяльність, поїздки із виставами у діючу армію, на бойові кораблі. За перший рік війни на фронт виїжджали 450 бригад працівників мистецтва. Для воїнів було дано 150 шефських концертів.⁸

Значна частина радянських конструкторів працювали під час бойових дій із німецьким вермахтом не в кращих умовах. Деякі з них самовіддано трудилися у концтаборах. Саме так радянські урядовці намагалися контролювати діяльність конструкторської інтелігенції. Незважаючи на складні умови праці, радянські конструктори навіть в умовах тоталітарної системи створили найсучасніші зразки озброєння, концептуальні основи конструкції яких використовуються і до останнього часу. Мова, наприклад, йде про конструкцію та розміщення основних агрегатів танка Т-34, який став основою для створення сучасних основних бойових танків. До речі, для того, щоб довести доцільність подальшого виробництва Т-34, довелося здійснити перехід двома танками власними ходом з Харкова до Москви, а для встановлення на танк потужної гармати Ф-34 довелося встановлювати її спочатку напівлегальним шляхом. Вже після того, як із фронту почали надходити схвальні відгуки про Ф-34, її за 5 днів прийняли на озброєння. Таким чином, радянським конструкторам іноді потрібно було не тільки створити шедеври військової техніки, а й довести часто бездарному начальству доцільність їх масового виготовлення.

Проведення евакуації поставило перед людьми, які займалися розумовою працею, складну проблему, оскільки можливості транспорту були обмеженими, і було зрозуміло, що зможуть виїхати на схід не всі. Евакуація, що проводилася радянськими урядовцями на

початку війни з німецько-фашистськими загарбниками, найкраще показала, хто найбільше цінувався радянським режимом. У першу чергу евакуювали кваліфікованих робітників, представників партійного та радянського керівного апарату, працівників НКВС, а також талановитих конструкторів і винахідників, які могли знадобитися для конструювання нових зразків озброєння. А багато пересічних робітників, вчителів, медиків, селян були фактично приречені на те, щоб зазнати кривд та утисків з боку окупаційного режиму. В таких умовах частина представників української інтелігенції вітали "хлібом та сіллю" німецькі війська. У той час як інші намагалися створити нові зразки озброєння у тилу, писали антифашистські твори. Перспектива перебування під нацистською окупацією породжувала ще одне негативне явище, яке мало місце на початку війни. У кінці 1941-на початку 1942 рр. в Україні органами НКВС була викрита низка злочинів, скоєних у прифронтовій смузі. Тут почали утворюватися цілі групи, які готувалися допомагати ворогові. Ці групи склалися з осіб, які ухилялися від військової служби, не вірячи у перемогу Червоної Армії, та інтелігентів, чії родичі були у минулому репресовані. Такі групи ставили своїм завданням організовано відмовлятися від допомоги радянській владі, а після приходу окупантів служити їм. Щоб добре зарекомендувати себе перед фашистами, вони саботували заходи комуністичної партії по знищенню шахт та підприємств, боролися з партизанами та всіма органами, що виловлювали дезертирів. Подібні групи були викриті у Лиеичанському, Кагановицькому, Сергіївському та Ворошиловському районах Ворошиловградської області.⁹

На початку війни всі верстви населення України повинні були визначитися у своєму ставленні до можливості створення незалежної держави. Потрібно зазначити, що прагнення до національної незалежності знаходили свою опору в основному серед інтелігенції у містах, з селяни мало цікавилися політикою. Останні чекати від нової влади перш за все покращень у соціальній сфері і повернення конфіскованої більшовиками власності. Німці відзначали, що проведена більшовиками колективізація зайшла настільки далеко, що вона повністю знищила "приватно-капіталістичний характер укладу країни". Тому велика частина населення прагнула до того, щоб якомога швидше повернути собі своє майно, яке ще можна було тим чи іншим чином знайти у нових власників. Внаслідок цього розпорядження німецьких властей про те, що у майнових відносинах ніяких змін проводитися не буде, наштовхнулося на "нерозуміння з боку населення". В таких умовах люди самі вжили заходів по поверненню собі відібраного більшовицькою владою майна шляхом масового пограбування колгоспної та радгоспної власності. Причому, як правило, на вимоги німецької влади повернути привласнене майно (у випадку, якщо ці вимоги не були підкріплені військовою силою) селяни не реагували, а незначні перепони, які чинили окремі представники виконавчої влади, не були селянам на заваді привласнювати суспільне майно. Це стосувалось як української, так і польської частини населення.

У донесенні німецького розвідника Коха відзначалося, що національно свідомі інтелігенція не була спочатку помітною для німців з двох причин. По-перше, велика частина представників української інтелігенції знаходилася на початку панування окупантів у лавах Червоної Армії чи у німецьких таборах як військовополонені. Німці передбачали, що у випадку, якщо під дією націоналістичної пропаганди самосвідомість українців підніметься на більш високий рівень, то представники інтелігенції повернуться до рідних осель, щоб взяти участь у створенні національних органів влади. Другою причиною "непомітності" українських інтелігентів для окупаційної влади було те, що вони по своєму одягу мало чим відрізнялися від робітників та селян, бо в Україні, на відміну від Німеччини, ці категорії населення у той час вдягалися приблизно однаково. У 1941 р. поняття "українська держава" було занадто "приглушеним". Адже всі три спроби утворення національної держави у 1917-1920 рр. не досягали бажаного результату. А те, що залишилося від української "незалежності" в рамках СРСР, не вийшло поза масштаби "комуністичної провінції", і тільки об'єднання етнічних українських земель після 1939 р. було, на думку Коха, радісною подією в історії українського народу останнього часу. Причому він відзначав, що саме

"приглушеність української свідомості по відношенню до своєї державності є найкращою передумовою для політичної форми німецьких претензій на керівництво у даному регіоні".¹¹

Незадоволення великої частини української інтелігенції, перш за все розчленуванням території України", призводило до того, що вже у вересні 1941 р. деякі німецькі урядовці були змушені запропонувати своєму вищому керівництву втілити у ЖИТІ нову політику на території України. Такі пропозиції мали місце передусім через те, що частини високопоставлених німецьких чиновників, незважаючи на вказівки з Берліну, зберегли впевненість в тому, що для забезпечення панування на захоплених землях України потрібно дати певну самостійність її жителям. Однак такі пропозиції залишились лише "на папері". Загалом окупанти дорого заплатили за те, що вони фактично проігнорували українське національне питання. їм так і не вдалося перетворити Україну на аграрно-сировинний придаток рейху, а посилення терору не давало бажаних наслідків.

У німецькій "Інструкції з питань проведення німецької політики в Україні" наголошувалося, що для населення цієї території допускається лише найнижчий ступінь шкільної освіти. Тому на окупованій території України працювали в основному лише початкові школи. У зведенні оперативного відділу вермахту в Україні № 19 від 31 травня 1942 р. говорилося, що відкриття знову в Україні численних шкільних закладів було сприйнято із задоволенням, однак багато людей висловлювали занепокоєння з приводу того, що організована лише чотирикласна освіта. Українська інтелігенція зробила з цього висновок, що німецька влада поставила собі за мету організувати в Україні освіту якомога нижчого рівня. Це ставлення до проблем освіти призвело до різкого незадоволення інтелігенції діями окупантів. При цьому українці вказували на те, що німці не будуть > майбутньому призначати українців на ті посади, де буде потрібний високий рівень освіти. Порівняння у цьому питанні окупаційної влади і заходів радянського режиму було не на користь першої. Українські освітяни, що залишились на окупованій території і допомагати знову наїагодити систему освіти, відзначали, що вона за більшовиків була значно кращою.¹⁵ Вчителі у окупованих німцями районах часто жалілися на недостатній рівень зарплати. Також у якості недоліку сприймалося те, що вчителі не можуть як раніше придбати продукти харчування у колгоспів за зниженими цінами.¹⁴ За даними розвідників ЦК КП/б/У лікарі, вчителі, інженери вже на початку окупації голодували. Вчителі часто відчували себе > школах непотрібними людьми, оскільки батьки нерідко не пускали своїх дітей на навчання, вважаючи, що за відсутності підручників їм нічого там не навчать.¹⁵ Представники технічної інтелігенції під час окупації, як правило, намагалися приховати свої знання, адже у іншому випадку їм загрожувала примусова відправка до Німеччини.¹⁶

Намагання передової частини української інтелігенції домогтися створення незалежної Української держави не знаходило у той час реального підтримки у багатьох українців. Особливо це було помітно на території центральної та східної частин України, де місцеві жителі не виявляли практично ніяких національних прагнень. Тому не можна погодитися із твердженням В.Косика про те, що "більшість населення національних республік сподівалася, що конфлікт, який розпочався, принесе йому національну свободу".¹¹ Загалом потрібно сказати, що пропаганда націоналістичних організацій на початку панування загарбників ще не знаходила відгуку у широких мас населення, яке було більше занепокоєне економічними та побутовими проблемами, ніж проблемами політичного характеру.

Допомога представників розумової праці Червоній Армії не обмежувалася, звичайно, тільки конструкторською діяльністю. Незважаючи на дещо зневажливе ставлення з боку радянської влади до цих людей, вони, вірячи в те, що захищають Батьківщину, намагалися своєю працею в тилу і на фронті наблизити перемогу над ворогом. Однак у поняття "ворог" часто вкладався різний зміст. Для однієї частини української інтелігенції ворогами були фашисти, інші вбачали у радянській владі нову спробу окупації України. Кожні з них по-своєму розуміли обов'язок перед власною землею. Осуду ж підлягають ті, хто знущався над власним народом, використовуючи для цього сили та засоби сторін, які

намагалися підкорити Україну. У цьому зв'язку подальшого дослідження потребує проблема колабораціонізму серед української інтелігенції, а також питання щодо визначення реальних втрат української науки, освіти та культури, яких вони зазнали через участь багатьох їх працівників у Другій світовій війні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945 гг.).-К.,1956; Вторая мировая война 1939-1945 гг.: Военно-исторический очерк.-М.,1958.-С.163; Анфилов В.А. Начало Великой Отечественной войны. - М., 1962; Анфилов В.А. Бессмертный подвиг. - М., 1971: Советский тыл в первый период Великой Отечественной войны.-М.,1988; Демченко М.В., Коваль М.В., Король В.Ю. У роки Великої Вітчизняної війни //Історія України: Курс лекцій: У 2-х кн.-К.,1992.-Кн.2; Коваль М.В. Трагедія і подвиг народу у війні 1941-1945рр.// Сторінки історії України ХХ століття.-К.,1992.-С.121-125; Король В. Історія України.-К.,1995.-С. 152-153; Трубайчук А. Друга світова війна.-К.,1995; Муковський І.Т., Лисенко О.С. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах другої світової війни.-К., 1996; Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України.-К., 2002; Симонов К. 100 суток війни.-Смоленск, 1999.-С. 303; 2. Симонов К. 100 суток війни.-Смоленск, 1999.-С. 303; 3. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945: В 6-ти томах / Пред. ред. комис. П.Н.Поспелов.- М.,1961.-Т.2: Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне июнь 1941 г.-ноябрь 1942 г.)-С. 576; 4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України).- Ф. 1,- Оп. 70.- Спр. 987,- Арк. 4; 5. ЦДАГО України.- Ф. 1,- Оп. 70.- Спр. 851.- Арк. 4, 8; 6. ЦДАГО України.- Ф. 1,- Оп. 23,- Спр. 19,- Арк. 19; 7. Симонов К. 100 суток війни.- С. 305; 8. История второй «провой войны 1939-1945.-М., 1975.-С. 378; 9. ЦДАГО України.- Ф. 1,- Оп. 22,- Спр. 84,- Арк. 118; 10. Центральний державний архів вищих органів України (далі - ЦДАВО України).- Ф. КМФ-8.- Оп. 1.- Спр. 38.- Арк. 62-65; 11. ЦДАВО України.- Ф. КМФ-8.- Оп. 2.- Спр. 150.- Арк. 65; 12. ЦДАВО України.- Ф. КМФ-8.- Оп. 1.- Спр. 38.- Арк. 5; 13. ЦДАВО України.- Ф. КМФ-3.- Оп. 1.- Спр. 6.- Арк. 333; 14. ЦДАВО України.- Ф. КМФ-8.- Оп. 1.- Спр. 6.- Арк. 24; 15. ЦДАГО України.- Ф. 1,- Оп. 22,- Спр. 120.- Арк.32; 16. ЦДАГО України.- Ф. 1,- Оп. 22.- Спр. 120.- Арк. 126; 17. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні.-Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.-С. 106.

В.В.Кононенко

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945-1953 РР.)

Будь-який народ залишається простою масою доти, поки в його середовищі не зросте національно свідомо інтелігенція. Інтелігенція - це мозок нації, де акумулюються звичаї, традиції, психічні настрої народу. На жаль, щодо України цей процес був невідгдний ж для сталінського соціалізму, так і для гітлерівського тоталітаризму. "Гнила інтелігенція" за часів Сталіна була штучно відірвана від народу, а найбільш свідомо її частина знищена в таборах ГУЛАГу. Щоб вижити у боротьбі з радянською владою, більша частина української інтелігенції обрала "приспосованство". Під час окупації національно свідомо частина українського народу стала на заваді колонізаторським планам гітлерівців, тому знову спинилася під ударом каральних служб. Для фашистської влади однаково була загрозою як колишня радянська еліта, так і та, що ставила за мету створення національної держави навіть під німецьким протекторатом.

У даній статті автор поставив перед собою завдання проаналізувати становище національної інтелігенції в перші повоєнні роки, які відзначились подальшим утвердженням гадянського тоталітарного режиму.

Доля української інтелігенції знайшла своє відображення в ряді праць українських та закордонних істориків. Тема інтелігенції як суспільної категорії особливо активно гозроблялася в період 1990-х рр. Тут слід виділити праці Г.Касьянова, С.Кульчицького, З.Даниленка, О.Бажана, Д.Бабиченко, А.Русначенко, Я.Грицака, О.Замлинської, І.Пьєнко¹. Проблеми інтелігенції розглядаються в контексті загальної культурної політики, а також як історія інакомислення в СРСР. Ряд важливих праць, присвячених даній проблемі, з'явилися зовсім недавно². Автор, спираючись на дослідження науковців, поставив перед собою мету троаналізувати малодосліджену проблему - тенденції розвитку морально-політичного стану